

ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті йдеться про запобігання та профілактику правопорушень підлітків шляхом вирізнення неповнолітніх в окрему педагогічно-психологічну групу з характерною низкою особливостей. Визначено правові заходи та засоби, які дають змогу ефективно боротися з правопорушеннями.

Подано аналіз невішньої статистики за 2012 р. щодо вчинених неповнолітніми злочинів; розглянуто законодавчі прогалини кримінальної юстиції щодо неповнолітніх; обґрунтовано, – необхідність реформування органів досудового слідства, які займаються неповнолітніми правопорушниками; розкрито психологічні особливості злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: злочинність, ювенальне правосуддя, центри медіації, дефініції, функції.

Мета статті полягає у визначенні злочинності як кримінально-психологічного явища, що являє собою одну з вічних і найпекучіших проблем людства, яка свідчить про гостроту соціальних суперечностей, рівень та ефективність соціального контролю над поведінкою неповнолітніх, розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, теоретичних засад кримінальної психології неповнолітніх, реформування органів досудового та судового слідства, перехід від репресивно-профілактичних методів роботи до профілактично-виховних.

Вивчення соціально-психологічних детермінант і механізмів важко-виховуваності, генезису злочинної поведінки, розроблення способів, засобів, методів профілактичного, корекційного впливу має першочергове значення для педагога у кримінально-психологічному аналізі та прогнозуванні поведінки неповнолітніх.

Для цього необхідно визначити та проаналізувати дві проблеми – особи злочинця та злочинності як соціального феномену, а також створення умов для широкого проведення науково-психологічних, педагогічних та експериментальних досліджень.

Соціальне явище злочинності характеризується сукупністю певних юридичних і кримінально-психологічних ознак. Злочинність пов'язана з економічними, політичними, соціально-психологічними, культурно-дозвільними процесами, що відбуваються у соціальному середовищі. Злочинність є соціальним відхиленням, різновидом соціальної патології, яка є суспільно небезпечною й особистісно трагічною за наслідками. Вона є реально можливим для України результатом соціалізації, насамперед правою, для особи, та її соціального розвитку.

Порушення певного типу соціальної норми передбачає кримінальну відповідальність, яка примушує до змін у напрямі обмежень, умов життєдіяль-

ності людини. Наслідком злочинності є порушення соціальної регуляції поведінки, яке призводить до конфлікту з середовищем і деструктивного способу його вирішення особою. Кримінальне покарання розглядається з точки зору соціалізації неповнолітнього як панівна мета його ресоціалізації. Як покарання застосування до неповнолітнього позбавлення волі виконується в передбачених для цього установах, якщо це необхідно за тяжкістю провини та через безуспішність застосування виховних заходів і примусових засобів.

Злочинність як проблему вивчає багато наук, з яких необхідно виділити правознавство, психологію, соціальну педагогіку, кожна з яких розробляє власні аспекти, що входять до міждисциплінарної теорії соціальних відхилень.

Злочинність характеризується тим, що вона є негативним соціальним відхиленням, різновидом соціальної патології, який є суспільно небезпечним і особистісно трагічним за наслідками, характеризується порушенням соціальної регуляції поведінки, що призводить до конфлікту із середовищем і деструктивного способу його вирішення особою.

Злочинність як кримінально-психологічний феномен являє собою специфічно спрямовану, усвідомлювану активність у сукупності її індивідуальних і групових проявів. Процесуально ця активність є дестабілізуючою, руйнівною, знищуваною і, як наслідок, соціально небезпечною, що передбачено кримінальною відповідальністю. Основними характерними показниками злочинності є: стан і рівень злочинності; структура злочинності; динаміка злочинності.

Злочинність являє собою відносно однорідне й одночасно специфічне за видами злочинів явище. Кримінологічна класифікація вирізняє такі види злочинності, як первинна і рецидивна, чоловіча і жіноча, дорослих і неповнолітніх, організована, професійна, вулична, сімейно-побутова, посадова, економічна. Найбільш своєрідними та складними для аналізу є групова та організована, професійна, жіноча, корупційна, пенітенціарна злочинність і злочинність неповнолітніх.

З метою вивчення, аналізу та запобігання злочинності неповнолітніх необхідно визначити її особистість як суб'єкт злочину. Злочинність та її окремий прояв вивчаються та пояснюються шляхом звернення до того, хто її вчиняє. У загальноправовому контексті людина виглядає особою як суб'єкт злочину, а в психологічному – особистістю, що вчинила злочин. Людину як соціальну істоту визначають соціогенні, тобто породжені соціальним середовищем, потреби, які зумовлюють її суспільну сутність. Одна із фундаментальних соціогенних потреб людини – бути особистістю. Вирішення неповнолітніх в окрему кримінально-психологічну групу пов'язане з низкою особливостей, або наявністю двох чинників: хронологічних меж певної вікової групи та її анатомо-фізіологічних характеристик; індивідуально-психологічними, соціально-психологічними, психолого-правовими рисами неповнолітніх. В індивідуально-психологічному та соціально-психологічному плані властивою ознакою є формування засад спрямованості особистості, виникнення мінімуму особистості. Під час неповноліття

здійснюється початкове, не перевірене практикою самовизначення життєвих планів у навчально-професійній, дозвільній сферах, а також манери міжстатевих стосунків. Специфічним новоутворенням є відчуття дорослості, пов'язане з намаганням самоствердитися, досягти визнання серед референтних однолітків і дорослих, завищеним рівнем домагань.

У психолого-правовому плані неповнолітні пізнають і засвоюють основні моральні та правові норми, формується адекватна чи деформована їх правосвідомість. Вибірковість або неприйняття норм і відмова від їх переведення у власні внутрішні регулятори поведінки породжує важковиховуваність, психолого-педагогічну занедбаність, переважну орієнтацію на протиправну поведінку. Під час неповноліття реактивно-імпульсивний механізм регуляції поведінки поступово підпорядковується усвідомлювано-вольовому механізму регуляції. Це надає йому можливість усвідомлювати власні дії та вчинки з огляду на правові наслідки. Названа особливість урахована кримінальним законодавством у визнанні неповнолітнього суб'єктом злочину з 16 років, а з окремих видів злочинів – із 14 років.

Соціально-психологічними детермінантами злочинності неповнолітніх в Україні є: майнова диспропорція між заможними громадянами і особами, які проживають на межі бідності чи нижче від неї; кризи в системі суспільного виховання; хиби в державному працевлаштуванні, соціальному становленні неповнолітніх і молоді. Провідні державні інститути виховання – загальноосвітні та професійно-технічні заклади – неспроможні ефективно виконувати свої функції, оскільки в суспільстві домінує культ індивідуалізму, швидкого збагачення, подвійних стандартів, вибіркового судочинства. Чинне законодавство не має механізмів реалізації, фінансового і кадрового забезпечення. За таких умов правослухняність сприймається неповнолітніми як архаїзм, а право – як повинність, а не інструмент захисту.

Загрозливих масштабів набули в суспільстві соціальні девіації, до яких підвищено чутливі неповнолітні та молодь, – пияцтво, наркоманія, токсикоманія, проституція. Суттєвою соціально-педагогічною детермінантою злочинності неповнолітніх є несприятлива ситуація в сім'ї, деформовані чи відсутні стосунки з рідними.

Важливою психологічною особливістю злочинності неповнолітніх є тісний її зв'язок з криміногенним середовищем. Криміногенне середовище являє собою сукупність окремих осіб і неформальних груп, які дотримуються, поширюють чи симпатезують передкримінальним і кримінальним нормам, традиціям, цінностям, способів життя. Вони переважно об'єднуються у межах повної території, збираються і контактують у зручних місцях. Найбільш поширеними є групи кримінального ризику, які балансують на межі злочину.

Криміногенне середовище утворює своєрідний психологічний простір, який має тенденцію до самовідтворення і розширення за рахунок зовнішнього іміджу, кримінальної романтики, спрощених відносин. Криміногенне середовище формується з осіб, які повернулися з місць позбавлення

волі, після примусового лікування, а також тих, хто перебуває в несприятливій ситуації, переживає життєву кризу, втратив психо-соціальну ідентичність. Криміногенне середовище виглядає привабливим для багатьох неповнолітніх, оскільки вони не мають значного життєвого досвіду, здатності відрізнити зовнішню атрибутику від сутності, негативно реагують на втручання дорослих у їхнє життя. Неповнолітні асоціюються через створення власної кримінальної субкультури. Вона поєднує елементи злочинної субкультури і звичайної підлітково-юнацької культури.

Визначальним є те, що кримінальна субкультура є механізмом криміналізації середовища неповнолітніх. Вона перешкоджає офіційному виховному впливу, девальвує і підміняє загальновизнані цінності, суперечить громадській думці щодо дотримання правових та етичних норм, зневажає позицію особистого сприяння правопорядку, перетворює традиційну для неповнолітніх опозицію на кримінальну.

Кримінальна субкультура – це сукупність цінностей, норм, традицій, які підміняють офіційні, загальновизнані регулятори поведінки і визначають, регламентують функціонування середовища неповнолітніх та окремих його представників. Вона має обмежену поширеність, є спрощеною, примітивною порівняно зі звичайною підлітково-юнацькою та загальносоціальною культурою.

Кримінальна субкультура виявляється через такі взаємопов'язані атрибути: традиції та звички; загальне оформлення зовнішності; татуювання; жаргон, прізвиська та “блатні” пісні; умовно-конспіративне спілкування.

Аналіз протиправної, злочинної поведінки неможливий без з'ясування особливостей формування особистості загальної та правової психології. Загальне формування особистості здійснюється способом соціалізації, а його результатом є формування свідомості. Формування правової психології особистості здійснюється способом правової соціалізації, а її основою є правосвідомість. Соціалізація полягає в засвоєнні особою соціального досвіду, у вигляді норм, видів діяльності (гра, навчання, праця), форм спілкування і переведенні цього досвіду у внутрішні, власні регулятори активності.

У процесі соціалізації неповнолітній різною мірою проходить через життєві кризи, нагромадження суперечностей. Зазначений процес небезпечний тим, що неповнолітній балансує між нормальною та аномальною (несприятливою) лініями розвитку і загального формування особистості.

Дефекти соціалізації на стадії неповноліття призводять до несприятливого формування особистості. Наслідком цього є виникнення негативних новоутворень, відсутність чи втрата психосоціальної ідентичності, деформація потреб, що викликає схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву. Дефекти загальної соціалізації формують середовище для деформованої правової психології.

Правова соціалізація полягає у засвоєнні особою суспільної й особистої цінності права, тих об'єктів, суб'єктів та правовідносин, які охороня-

ються правом. Оволодіння правомірними способами діяльності, спілкування є основою для формування свідомого почуття правової відповідальності. Метою правової соціалізації є забезпечення правослухняної поведінки особистості як у звичайних, так і в нетипових, екстремальних ситуаціях. Правова соціалізація відрізняється від загальної змістом засвоєваних цінностей, труднощами в оволодінні правовими знаннями, виробленні навичок правослухняної поведінки, наданні їм форми звичок. Правова соціалізація характеризується спеціально організованим інформаційним впливом.

У сучасних умовах зниження імперативної ролі моралі, експансії субкультур, культу індивідуалізації криміналізація суспільства має стихійний і особливо небезпечний вплив. Правову компетентність особистості неповнолітнього визначає не стільки знання правових норм, скільки стихійно сформоване уявлення про них. Це уявлення суттєво відрізняється від змісту дійсної норми, домінує уявлення про допустимість правопорушення. Неповнолітній легковажно ставиться до правової норми.

Формування уявлення про правові норми, співвіднесення їх із самим собою становить пізнавальний компонент правосвідомості неповнолітнього. Пізнавальний компонент правосвідомості неповнолітнього складається з емоційно-оціночного, волеспонукального компонентів, формується схильність до протиправної поведінки, яка виявляється спершу у проступках, провині, незначних правопорушеннях.

Окремо слід відзначити роль алкоголю, інших одурманювальних засобів у формуванні особистості неповнолітнього правопорушника, знятті бар'єрів до протиправної поведінки. Алкоголізм, токсикоманія, наркоманія можуть становити безпосередній мотив учинення злочину корисливого та корисливо насильницького виду.

Кримінальне законодавство визначає, що стан сп'яніння від вживання наркотиків, алкоголю, одурманювальних речовин не звільняє від відповідальності, а є обставиною, яка обтяжує покарання.

Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія серед неповнолітніх мають ряд відмінностей порівняно з молоддю та дорослими. Це, зокрема, мотив початкового вживання, що зумовлене цікавістю, можливістю безкарно порушити громадську, медичну, родинно-сімейну заборону, ризикнути. Серед неповнолітніх менше випадкових, ситуативних груп вживання, а тому рідше виникають сварки і конфлікти – агресія спрямовується назовні. Наступною відмінністю є те, що темпи звикання до одурманювальних речовин перевищують темпи звикання у дорослих. Наступна відмінність полягає в переважному вживанні слабших за ефектом, дешевих за ціною сурогатно-замінних речовин.

Однією з суттєвих особливостей злочинності неповнолітніх є переважне вчинення злочинів групою та у складі групи осіб іншого віку. За результатами наукових досліджень окремі види злочинів – згвалтування, хуліганські бійки, порушення громадського порядку під час масових видовищ – вчиняються майже цілковито групами.

Злочинні групи неповнолітніх аналізують за такими ознаками:

- за статевою ознакою розрізняють групи підлітків і юнаків, групи з дівчат, змішані групи;
- за віковою ознакою розрізняють групи тільки з неповнолітніх приблизно одного чи різного віку;
- групи неповнолітніх, очолювані однією–двома дорослими особами;
- групи неповнолітніх, серед яких декілька неповнолітніх;
- за тривалістю існування;
- за тенденцією до криміналізації групи неповнолітніх підвищують свою організованість і згуртованість шляхом вибіркового видів злочинів.

Висновки. Отже, дефекти правової соціалізації призводять до формування у неповнолітніх аномального правового стану, насамперед правосвідомості. Це стосується негативної оцінки цінності права як правової опозиції, легковажного ставлення до права як правового інфантилізму, активного несприйняття правових норм як правового нігілізму, кінцевим результатом є схильність до правопорушної поведінки, переважний вибір відповідних її способів.

Мінімізація злочинного впливу на підлітків, усунення умов та причин, що сприяють втягненню їх у протиправну діяльність, вимагають таких заходів та засобів, як:

- забезпечення своєчасного виявлення неблагополучних сімей, їх облік та систематична перевірка умов утримання й виховання, надання адресної допомоги;
- забезпечення зайнятості підлітків, які не мають постійних доходів і джерел для існування;
- забезпечення ефективної діяльності державних і громадських інститутів щодо надання соціальної підтримки неповнолітнім, організації їх дозвілля і відпочинку через центри соціальних служб;
- надання правової допомоги неповнолітнім, їх батькам, попечителям та опікунам через центри медіації та юридичні клініки;
- системне виявлення неповнолітніх з метою запобігання пияцтву, наркоманії, бездоглядності і безпритульності серед дітей, які жебракують, вчиняють правопорушення або стали жертвами злочинної діяльності дорослих;
- сприяння створенню необхідних умов для проживання і виховання дітей у сім'ї, які виключали б несприятливе побутове середовище, негативний вплив антигромадських елементів, забезпечували притягнення до відповідальності батьків за неналежне виховання, навчання та розвиток дитини.

Важливе значення має контроль за дотриманням законодавства щодо захисту (майнових) житлових прав неповнолітніх, заборони відчуження житла, що належить неповнолітнім, а також відновлення прав дітей на житло, яке належало їм. Необхідно сприяти розвитку альтернативних форм сімейного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, через дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї; ужити заходів до підвищення ефективності діяльності служб у справах неповнолітніх та створення ювенальної юстиції.

З метою вдосконалення роботи з неблагополучними сім'ями, а також неповнолітніми, схильними до девіантних проявів у поведінці, слід розширити мережу консультаційних пунктів соціальної служби для молоді, телефонів довіри, забезпечити їх ефективну роботу.

Важливим заходом є використання сучасних методів раннього виявлення схильності дітей до наркоманії для проведення з ними індивідуальної роботи, підвищення педагогічного антинаркоманійного впливу на учнівську та студентську молодь, а також проведення систематичного соціолого-психологічного моніторингу причин поширення наркоманії, пияцтва та захворювання на СНІД в учнівському та студентському середовищі, здійснення сучасного науково-методичного забезпечення робіт серед учнівської та студентської молоді з профілактики алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління і СНІДу, пропаганди здорового способу життя.

Список використаної літератури

1. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С.Д. Максименко. – К., 1999. – С. 16.
2. Корнев М.Н. Соціальна психологія / М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко. – К., 1995. – С. 247–266.
3. Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посіб. / В.В. Бедью. – К. ; Л., 2003. – С. 157–165.
4. Социальные отклонения. – 2-е изд. – М., 1989. – С. 188.
5. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К., 1999. – С. 216–230.
6. Долгов А.И. Преступность и ее социально психологические аспекты / А.И. Долгов // Юридическая психология / сост. Т.Н. Курбатова. – СПб., 2001. – С. 139–147.
7. Кримінологія: особлива частина / за ред. І.М. Даньшина. –Х., 1999. – С. 151.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2013.

Трофимов О.Е. Пути предупреждения и профилактика подростковой преступности в Украине

В статье идет речь о предупреждении и профилактике правонарушений подростков путем выделения несовершеннолетних в отдельную педагогико-психологическую группу с характерными особенностями. Определены правовые способы и приемы, позволяющие успешно бороться с правонарушениями.

Представлен анализ неутешительной статистики за 2012 г. по совершенным несовершеннолетними преступлениям; рассмотрены законодательные коллизии и пробелы криминальной юстиции по отношению к несовершеннолетним; обосновано необходимость реформирования органов досудебного следствия, занимающихся несовершеннолетним; раскрыты психологические особенности преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: *преступность, ювенальное правосудие, центры медиации, дефиниции, функции.*

Трофимов О.Е. Пути предупреждения и профилактика подростковой преступности в Украине

In the article speech goes about a rhetoric as science: the analysis of different "a rhetoric" is given, rhetoric's object, subject, purpose, tasks are on the modern stage, methods and functions of research are characterized.

The undeniable fact is that during the 2012 minors or with their participation committed 14,238 crimes. Daily adolescents in Ukraine commit over 100 crimes, including one murder or crime of causing grievous bodily harm, one rape, three robberies, eight

robberies, burglaries and seventy private and public property. Feature crime rate in teenagers is a change in its structure towards growth lucrative crime. The most common crime is theft as a result of unemployment population and labor migration. At the end of 2012, in the criminal police departments for children of Internal Affairs of Ukraine is 14 thousand 213 children, of whom 1,000 girls. According to statistics, at present juvenile delinquency is as follows: drug-related crimes – 2.8%; hooliganism – 6.2%; theft – 70.5%, crimes against life and health – 2.1%, others – 9.4%. Present requires the integration of knowledge and comprehensive solution of different areas: child protection, prevention of juvenile delinquency, programs of children who are in conflict with the law. Development of scientific problems, new theories and concepts regarding such activities requires the implementation of juvenile learning legal advice as a form of practice education. The need for mediation centers for children and parents is an effective way to resolve family disputes. As a means of alternative dispute resolution, it applies to all socio – legal relations. The practice of mediation applies to both external and internal disputes to resolve family disputes for returning illegally moved to another state children, the question of custody of them, determining whether the parent with whom the child will live in the future, settle the issue of child rearing and access it the parent who is staying alone, child. Availability of training programs to improve the skills of lawyers and attorneys in providing legal assistance to minors of work in schools and orphanages, which can make students and teachers need right now – depth analysis and reconsideration of previously accumulated experience. Jurisdiction juvenile was established a century ago in the Ukraine. The founder of the juvenile courts was Kyiv lawyer Holy Yuri Novitsky, but they were abolished by the Soviet authorities. Thanks to the adoption and entry into force of the new Criminal Procedure Code, its provisions on minors can earn real soon Institute of Child justice. Historically, that law as a science emerged earlier psychology, pedagogy, sociology and that lawyers, not educators and psychologists keenly felt the need for psychological and pedagogical support law. They first came to the psychology and pedagogy and identified areas of developing psychological and social – pedagogical, and legal problems by using the methods of pedagogy and psychology in order to solve them.

Key words: rhetoric, science, functions.